

ROTTA EN DE OUDERDOM VAN DE ROTTE-DAM

TWEE ONDERWERPEN IN KORT BESTEK UIT HET ARCHEOLOGISCH ONDER-
ZOEK IN HET TRACÉ VAN DE WILLEMSSPOORTUNNEL TE ROTTERDAM

DOOR A. CARMIGGELT, A.J. GUIRAN EN M.C. VAN TRIERUM

Tussen 1988 en 1992 begeleidde het Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR) de aanleg van de Willemsspoortunnel, hetgeen resulteerde in een grootschalig archeologisch onderzoek in de binnenstad van Rotterdam. De spectaculaire resultaten van de opgravingen kregen destijds ruimschoots aandacht van de pers en het publiek, want het archeologische werk op de plek waar Rotterdam is ontstaan en waaraan de stad haar naam ontleent, heeft zeer tot de verbeelding gesproken.

Het was dan ook voor velen buitengewoon verheugend dat ir. C. de Wijs, algemeen directeur van Gemeentewerken Rotterdam, op 13 november 1997 in 'De Pappegay' te Rotterdam de eerste exemplaren van *BOORbalans 3*, met daarin de eerste resultaten van het archeologisch onderzoek, in het tracé van de spoortunnel, kon uitreiken aan mevrouw drs. N. Kroes, minister van Verkeer en Waterstaat van 1982 tot 1989, en drs. R. den Besten, voorzitter van de Raad van Bestuur van de Nederlandse Spoorwegen.

Alledrie keken zij op ontspannen wijze, met humor en met overtuiging, terug op hun rol bij het ontstaan van de Willemspoortunnel. Daarbij viel te noteren dat ieder van hen het belang onderstreepte om bij het bouwen aan de toekomst, ook te zorgen voor de toekomst van het verleden.

In een bijzonder geanimeerde sfeer hebben ruim honderd genodigden zich in het informele deel na de uitreiking met elkaar verstaan. Onder hen waren directeurs en vertegenwoordigers van musea en archiefdiensten van Rotterdam en van gemeenten uit de regio, historische en archeologische verenigingen, enkele universiteiten, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, de Rijks Geologische Dienst, vertegenwoordigers van waterschappen, verschillende archeologische collega's uit den lande en de direct betrokkenen bij het omvangrijke archeologische werk. Het gaat dan om de leden van het archeologische team (de vrijwilligers, studenten, archeologen, technici, specialisten), de mensen op de werkvloer, zoals de kraanmachinisten, de aannemers en toezichthouders, alsmede de directie-voerenden en het management

39. Voorplat van het boek *BOORbalans 3*.

van Gemeentewerken Rotterdam, de Nederlandse Spoorwegen en Rijkswaterstaat.

BOORbalans 3 is geheel gewijd aan het archeologische onderzoek in het tracé van de Willemsspoortunnel in Rotterdam, onderzoek dat nieuwe inzichten heeft opgeleverd over de ouderdom en de ontwikkeling van Rotterdam. De uitgave is zeer rijk geïllustreerd met plattegronden, kaarten, doorsneden, kleurenfoto's en afbeeldingen van de opgravingen en de verschillende vondstgroepen.

In negen bijdragen komen in de publicatie verschillende aspecten van het onderzoek aan de orde. Er wordt een globaal beeld geschetst van de achtergronden van het archeologische werk. Aan de hand van de opgravingsresultaten wordt het ontstaan van het gebied, de ontwikkeling van het landschap en de bewoningsgeschiedenis van Rotterdam geschetst, vanaf de prehistorie tot en met de Middeleeuwen. De oudste vondst betreft een vuurstenen werktuig, daterend tussen 4400-3500 voor Christus. Opmerkelijk was bijvoorbeeld ook onder de Hoogstraat de vondst van een crematie-graf uit de Romeinse Tijd. Het graf bevatte de resten van een man, een vrouw en twee kinderen. Eén kind was tussen de 2 en 4 jaar oud geworden, het andere tussen de 5 en 7 jaar. De leeftijd van de volwassenen lag tussen 20-40 jaar en 30-60 jaar. Verder bevatte het graf de resten van negen stuks aardewerk, een bronzen mantelspeld, grote metalen nagels, mogelijk afkomstig van de baar of de kist en een aantal kleine nageltjes, stellig afkomstig van het schoeisel van een van de doden. Het graf bevatte ook leeftocht van de dode voor zijn reis naar het andere rijk. Zo werden enkele botten teruggevonden van een schaap of geit, die van een rund en die van een groot zoogdier ter grootte van een rund of een paard.

Bijzondere aandacht in de publicatie wordt gegeven aan de grondsporen, de resten en voorwerpen die verband houden met de handelsnederzetting Rotta, voor het eerst vermeld in de bronnen in 1028. In detail wordt de 13de-eeuwse dam in de Rotte besproken, die door de archeologen tot op 8 m -NAP is blootgelegd en bestudeerd. In de Rotte-dam zijn de overblijfselen teruggevonden van middeleeuwse, houten sluizen. Ook is een beeld verkregen van de eerste 13de- eeuwse houten huizen en hun 14de- eeuwse bakstenen opvolgers. Tezamen met de veelal goed gedateerde materiële cultuur schetst *BOORbalans 3* een beeld van het beginnende, stedelijke Rotterdam op en aan de Rotte-dam, de latere Hoogstraat, in de 13de, 14de en 15de eeuw. Voorts wordt

aandacht gegeven aan de honderden opgegraven munten, waaronder een aantal bijzondere exemplaren uit de 11de eeuw. De publicatie eindigt met een historische schets van de verdere ontwikkeling van de Hoogstraat, waarmee het verhaal over deze oude straat vanaf 1500 wordt doorgetrokken tot het jaar 1940.

Op deze plaats zullen wij kort ingaan op twee, voor de Rotterdamse geschiedenis, intrigerende en belangwekkende onderwerpen: de verdwenen middeleeuwse handelsnederzetting Rotta en de ouderdom van de dam in de Rotte.

Rotta

De opgravingen in het tracé van de Willemsspoortunnel brachten voor de eerste keer nederzettingssporen aan het licht uit de 10de-11de eeuw op de kleiige oeverafzettingen van de Rotte: bij de Sint-Jacobsplaats, langs de Binnenrotte en juist ten noorden en ten zuiden van de Blaak. Alles bijeen gaat het om kuilen, greppels, slootjes en palen. Een klein aantal vondsten, verspoeld geraakt door middeleeuwse overstromingen, is nog iets ouder: 8ste-9de eeuw.

De middeleeuwse nederzettingssporen tonen aan dat er aan de benedenloop van de Rotte en langs de Nieuwe Maas (toen de Merwe geheten) vanaf de Karolingische Tijd bewoning is geweest: waarschijnlijk in de 8ste-9de eeuw en in ieder geval vanaf de 10de eeuw. Deze middeleeuwse bewoning duurde voort tot in de 12de eeuw, toen zware overstromingen hieraan een einde maakten.

Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat de bewoning zich bevond op een kleipakket dat op een veenondergrond lag. Vanaf deze kleiige oevers van de Rotte is het omliggende veengebied ontgonnen. In elk geval waren de drogere gronden in het landschap ontbost. Er werden sloten gegraven om de afwatering te verbeteren, hetgeen ook uit botanisch onderzoek bleek door een toename van planten van drogere milieus.

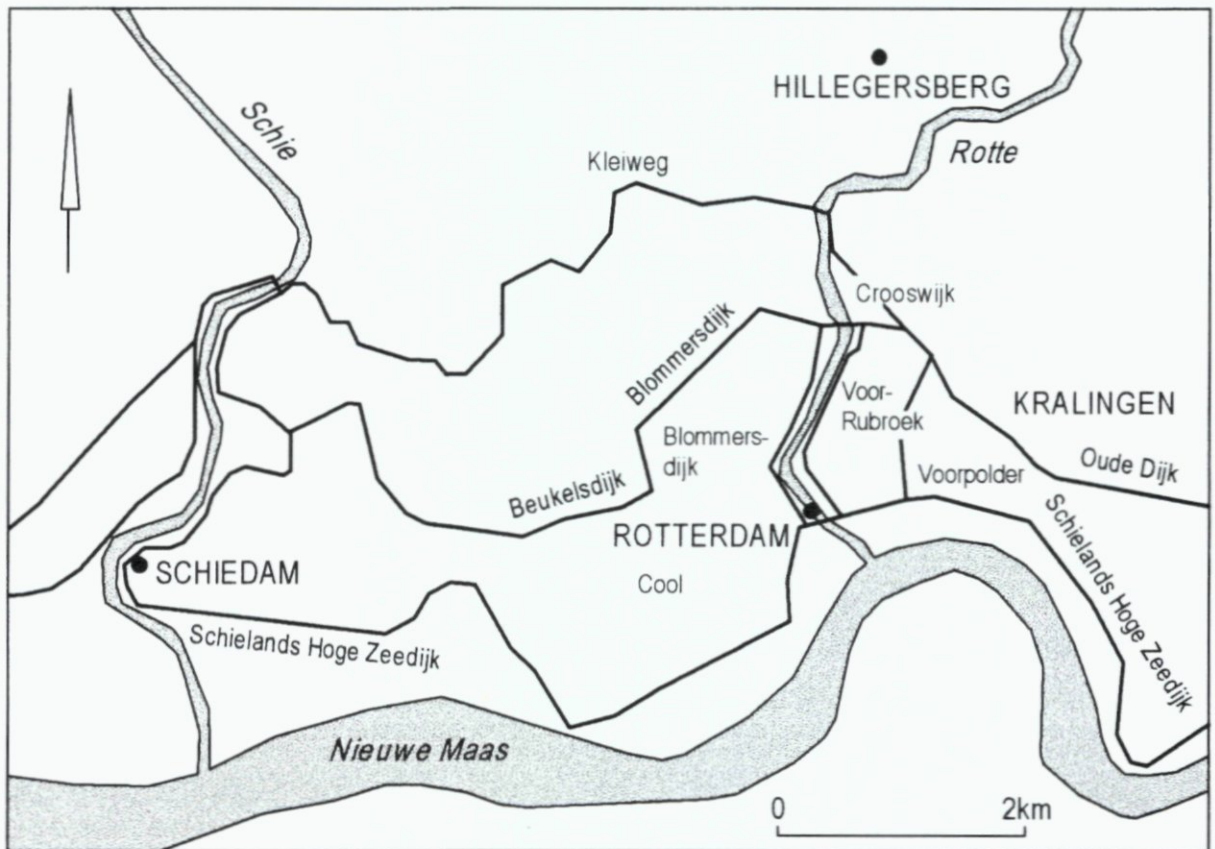
Botanisch onderzoek heeft voorts inzicht gegeven in het agrarisch aspect van de economie van het gebied. In de omgeving van de nederzetting waren tuinen en zomergraanakkers aanwezig. Haver, gerst, pluimgierst, vlas, biet en zwarte mosterd zijn teruggevonden. Vlas, gierst en bieten zullen lokaal zijn verbouwd. Er zal ook vee zijn gehouden, want in het nederzettingsafval zijn de botten van rund, schaap (of geit), varken en paard teruggevonden. Ook zijn er weefgewichten opgegraven, hetgeen wijst op de verwerking van wol.

Uit de onderzoeken is ook gebleken dat het niet alleen een agrarische nederzetting is geweest, maar dat er handel van enige importantie moet zijn geweest. De relatief talrijke 11de-eeuwse munten en het vele importaardewerk wijzen hierop. Net als bij andere nederzettingen op de rivieroever in het mondingsgebied van de Maas, zoals Vlaardingen, zal de gunstige ligging tussen de Noordzee (Engeland) en het achterland (Tiel-Duitsland) voor handelsactiviteiten hebben gezorgd.

De nederzettingssporen kunnen in verband worden gebracht met de in 1028 voor het eerst vermelde nederzetting Rotta. Uit de historische gegevens valt af te leiden dat er dan stellig een kerk aanwezig is. De betrekkelijk vroege datering van de kerk vóór 1028 versterkt de gedachte dat Rotta meer kan zijn geweest dan een doorsnee nederzetting. Waar de kerk heeft gelegen, weten we ook na het archeologisch onderzoek niet. Maar we kunnen er wel over speculeren. Het is namelijk opvallend dat in de vulling van de vroegere, middeleeuwse geul bij het Pompenburg en tussen de Sint-Laurenskerk en de Oudehaven 46 fragmenten van menselijk bot zijn aangetroffen. Eén skeletdeel is door middel van de C14-methode gedateerd tussen circa 1024-1062. In dezelfde geulvulling zijn tussen de Sint-Laurenskerk en de Oudehaven opmerkelijke middeleeuwse voorwerpen aangetroffen, zoals Karolingisch beslag, Karolingische mantelspelden en munten uit de 8ste-12de eeuw. Men kan er over speculeren of de concentratie van middeleeuwse voorwerpen en menselijk bot op de nabije aanwezigheid duidt van een grafveld - later kerkhof - dat geheel of gedeeltelijk verspoeld is geraakt. In dat geval zou er ook de kerk van Rotta gesitueerd mogen worden.

De ouderdom van de Rotte-dam

In de 12de eeuw had het Maasmondgebied te maken met ernstige overstromingen. Bestaande geulen verbreedden en verdiepten zich, nieuwe geulen sneden zich in; land ging verloren of werd afgedekt door nieuw sediment. In deze periode ging ook Rotta ten onder en het riviertje de Rotte, in het bijzonder de benedenloop, veranderde van een tamelijk rustig veenwater in een diep uitgesleten stroomgeul. Het grotendeels uit veen bestaande achterland raakte overdekt met klei. Stap voor stap werden de verloren gegane gebieden door de aanleg van polders teruggewonnen. Zo werd aan de noordzijde van de Maasoever een langgerekt, aaneensluitend dijkfront aangelegd, waarvan de Beukelsdijk, de Blommers-

40. Reconstructie van de dijken en dammen rond de benedenloop van de Schie en de Rotte in de 13de eeuw.

dijk en de Oudedijk in Kralingen deel uitmaakten. Op de plaats waar de dijk de Rotte kruiste, ter hoogte van Crooswijk, werd vermoedelijk aan het einde van de 12de eeuw een dam aangelegd. Een nog ouder dijktracé wordt wel verondersteld langs de kronkelige Kleiweg.

In de loop van de 13de eeuw werd het ten zuiden van deze dijken gelegen buitendijkse gebied in fasen ingepolderd. Zo ontstonden ten westen van de Rotte de polders Blommersdijk en Cool en aan de oostzijde Voor-Rubroek. Door de aanleg van de dam op de plaats van de huidige Hoogstraat werd, samen met de door Hoek¹⁾ veronderstelde dijken langs de Botersloot en Delftsevaart, aan de benedenloop van de Rotte een langgerekt poldertje gevormd, waarin de stad Rotterdam zou ontstaan. Hoe oud is nu de dam in de Rotte, de plaats waar Rotterdam ontstond?

Lange tijd namen historici aan dat de dam in de Rotte ter plaatse van de Hoogstraat pas in of kort voor 1270 tot stand kwam. De redenering is als volgt. Uit een stuk uit 1296 blijkt dat Vrouwe Aleydis (overleden in 1284) de Oudedijk die door Rubroek liep,

op een onbekend tijdstip tijdens haar leven heeft verkocht. Aleydis was de dochter van graaf Floris IV en zuster van de Rooms-Koning Willem II. Blijkbaar, gezien het hier genoemde archiefstuk, was zij ook ambachtsvrouw van de polder Rubroek. Muller²) neemt aan dat Aleydis de Oudedijk alleen kon verkopen als ervóór al een nieuwe dijk i.e. de bedijking van Rotterdam, aanwezig was. Daarmee zou dan impliciet ook de dam van Rotterdam vóór 1284 gedateerd moeten worden. Muller meent tevens dat de bedijking van Rotterdam gelijktijdig is ontstaan met de Kralingse Voorpolder, waar al in 1270 sprake is van tienden in het nieuwe land van Kralingen. Daarmee dateert hij dan ook de dam in de Rotte rond of kort voor 1270. Deze laatste datering is overigens niet noodzakelijk, indien we als 'nieuwe' bedijking de dijk vanaf Crooswijk langs de linker Rotteoever, de Botersloot en de Oostzeedijk beschouwen. De Middeldam (d.w.z. de dam ter plaatse van de Hoogstraat) hoeft dan nog niet gelegd te zijn.

Meer recent wordt de aanleg van de dam in de Rotte omstreeks 1240 gedateerd. In dezelfde tijd zou ook de benedenloop van de Schie zijn afgedamd, waardoor de basis van de stad Schiedam werd gelegd. Bij de aanleg en onderhoudsregeling van beide dammen en de vanaf die tijd doorlopende bovenlokale rivierdijken was sprake van grafelijke bemoeienis. Er wordt verondersteld dat het grafelijk bezit in Rotterdam, net als in Schiedam, in 1246 al bestond en dat Vrouwe Aleydis het bij haar huwelijk in dat jaar in haar bezit kreeg. Dit laatste is echter een veronderstelling, evenals het feit dat vóór haar huwelijk (omstreeks 1240) er al sprake zou zijn geweest van een dam in de benedenloop van de Schie en ter hoogte van de Hoogstraat in Rotterdam.

Hoe hier nu tegenaan te kijken? De eerste vermelding van Rotterdam treffen we aan in het register van leengoederen van graaf Floris V, dat door Fruin³) tussen 1280 en 1282 wordt gedateerd. Het register, dat door Muller⁴) bewerkt en uitgegeven is, vermeldt: 'Voert dat ambochte van Rubroeke, ende van Rotter-(ambochte) dam ter halver Rotte'. Volgens Muller is deze mededeling pas na 1 januari 1283 en vermoedelijk in het jaar 1283 opgeschreven. Een opmerkelijk en tot dusver verwaarloosd detail is het feit dat in het register eerst 'ambochte' is geschreven, dat later door dezelfde hand tussen de regels vervangen is door 'dam'. Is hier sprake van een gewone verschrijving of was de dam (rond 1283) nog betrekkelijk nieuw?

In ieder geval dateert de dam historisch gezien met zekerheid van vóór 1283. We gaan er dan vanuit dat met 'dam' hier de dam van de Hoogstraat bedoeld is en niet zoiets als 'de bedijkingen bij of langs de Rotte'. Het woord dam kan in die tijd namelijk behalve de afdamming van bijvoorbeeld een riviermond ook in het algemeen een door mensenhanden opgehoogde plaats in of bij een rivier aanduiden. Het ligt ons inziens in de lijn van de verwachting dat, vanaf het moment van het sluiten van de dam, er van die dam als woon- en werkplaats, een aanzuigende werking zal zijn uitgegaan. Het spreekt voor zich dat bij het archeologisch onderzoek van de dam geprobeerd is een bijdrage te leveren aan de dateringsproblematiek van de aanleg ervan.

Rotterdam ontvangt in 1299 stadsrechten. Of aan de bewoners ter plaatse in een eerder stadium al een grafelijk privilege is verleend, valt vooralsnog niet helemaal uit te sluiten. In dat kader is het namelijk interessant te constateren dat er tegenwoordig stemmen opgaan om in het onder andere door Fruin als vervalst aangeduide privilege van de inwoners van Rotterdam van 11 augustus 1270 toch een kern van waarheid te zoeken. Rotterdam had namelijk, zo meent Kruisheer⁵⁾ althans, mogelijk in 1270 (maar in ieder geval tussen 1266 en 1296) een zekere stedelijke status verkregen. Er is namelijk een onverdachte oorkonde geweest, waarin graaf Floris V Rotterdam 'vryheden' toekent. Deze oorkonde wordt in een omstreeks 1362 vervaardigde opgave van bestanddelen van het archief van de graven van Holland omschreven als: 'enen brief die de grave Florens ghegheven hadde vander vryheden van Rotterdam'. Bovendien bestaat er in de historiografie een traditie vanaf de 17de eeuw omtrent de verlening van rechten door Floris V aan de inwoners van Rotterdam in 1270. Dat Rotterdam, in ieder geval vóór 1283, al stedelijke rechten gekregen zou hebben, is echter uiterst discutabel. In dat jaar is er immers in het bovengenoemde register van leengoederen van Floris V nog sprake van een ambacht Rotterdam.

Wat heeft het archeologisch onderzoek bijgedragen aan de datering van de dam in de Rotte? Op grond van de resultaten van het archeologisch onderzoek en in het bijzonder de dendrochronologische dateringen, kan een datering van rond 1240 van de dam in Rotterdam worden uitgesloten. We denken nu dat de dam in de Rotte ter plaatse van de Hoogstraat aan het einde van de zestiger of in de zeventiger jaren van de 13de eeuw is aangelegd. Boven-

dien is duidelijk geworden dat men direct daarop op de dam is gaan wonen.

Voor de archeologische datering is het onderstaande van belang. Op één plaats lag onder de basis van de dam een klein vaartuig, een punter. Wellicht heeft het als zinkstuk gediend. Dendrochronologisch onderzoek heeft geleerd dat het hout van de punter tussen circa 1261 en 1277 is gekapt. Dit betekent dat de dam op deze plaats op z'n vroegst in circa 1261 is gebouwd. We veronderstellen echter dat de punter pas enkele jaren ná 1261 op de bewuste plek is terechtgekomen en dat de dam derhalve van enkele jaren ná 1261 dateert. We moeten eerder denken aan het einde van de zestiger of de zeventiger jaren.

In de dam zijn de resten van twee elkaar opvolgende sluizen gevonden. Het waren uitwateringssluizen, die zorgden voor de afwatering van het achterland via de Rotte ondanks de afdamming. Het hout van beide sluizen is benut voor dendrochronologische dateringen.

De onderste (oudste) sluis geeft het volgende beeld. De kapdatum van het hout van de vloer van de oudste sluis ligt in of kort ná 1244. Maar de vloer bestond uit hergebruikte delen van een schip, zodat het gebruik van het hout ten behoeve van de sluis op z'n minst enkele jaren later ligt. Ook de ouderdom van de vloerbalken is dendrochronologisch vastgesteld. De jongste kapdatum is 1254 ± 6 jaar. Enkele van de vloerbalken, waaronder die met de jongste kapdatum, vertonen aanwijzingen voor secundair gebruik van het hout, waardoor we de bouw van de oudste sluis nog wat ná de genoemde datering zullen moeten denken. Daarmee is de bouw van de oudste sluis in de dam in verband te brengen met de bovengenoemde datering van de houten punter onder de dam. De sluis is al snel vervangen door een nieuwe sluis, die bovenop de vloer van de oude sluis werd gebouwd.

De bovenste (jongste) sluis is ook dendrochronologisch gedateerd. De jongste kapdatum van de vloerbalken van de sluis ligt tussen 1260 en 1268. Een secundair gebruik van de onderzochte balk kan niet worden uitgesloten. De vloerdelen in het midden van de sluis zijn mogelijk een keer vernieuwd. De jongste datering van de monsters uit dit gedeelte is de vroege zomer van 1268. Op grond van de dateringen van de jongste sluis concluderen we dat deze gebouwd werd op z'n vroegst na circa 1260 en mogelijk zelfs pas na 1268.

De jongste sluis werd gesloopt. Het sloopgat en de sluisvlieten

werden opgevuld. De vondsten uit de opvulling van de sluis en de sluisvlieten dateren het dichtgooien (en de sloop) aan het einde van de 13de eeuw, rond 1280-1290. Naast en gedeeltelijk op de ingraving van de sluis werd korte tijd later een houten huis gebouwd.

De dateringen van de afdamming van de Rotte, van de eerste bewoningssporen op de dam en van de bouw en sloop van de sluizen geven aan dat het privilege van 1299 voor een al bestaande nederzetting Rotterdam was bedoeld.

NOTEN

1) C. Hoek, *Rotterdam en omgeving aan het einde van de middeleeuwen* (Rotterdam-Den Haag 1972).

2) S. Muller Hzn., *Over de oudste geschiedenis van Schieland* (Verhandelingen Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, nieuwe reeks, 14.3) (Amsterdam 1914) 28.

3) R. Fruin, 'De oudheid van Rotterdam', in: *Verspreide geschriften* 6 (Den Haag 1902) 58 ev.

4) S. Muller Hzn., Het oude register van graaf Florens. *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 22 (1901) 231.

5) J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1290*, deel III: 1256-1278 (Assen 1992) 618, nr. 1551. Hoek (mondelijke mededeling) beschouwt dit gegeven als een verschrijving van de klerk. Het stuk staat vol doorhalingen en de toewijzing aan Floris V komt uitsluitend in dit stuk voor.